

Gamle retssager fra Mors

VED H. STØVRING-NIELSEN

DE, DER ARBEJDER med slægtshistorie inden for bondestanden, vil i regelen have svært ved at følge en slægt længere tilbage i tiden end til de ældste matrikler omkring 1660. Man er dog noget bedre stillet, hvis det drejer sig om bønder, der var fæstere på krongods. De vil da oftest være nævnt i lensregnskaberne med tilhørende jordebøger. Man kan også være så heldig at finde en af slægtens forfædre indviklet i en retssag, i hvis akter hans navn og eventuelt andre oplysninger om ham er bevaret. Eksempler herpå vil man finde i nedenfor anførte sager. Herudover giver retssagerne os indblik i mange af datidens forhold, restlige, sociale og rent menneskelige.

De fleste lovovertrædere blev straffet med bøder, og i lensregnskaberne udgør de bøder, bønderne blev idømt, en ikke ringe post på indtægtssiden.

Ved udmåling af straf gik man her i Jylland frem efter paragrafferne i Valdemar Sejrs jyske lov (med senere tilføjede love), indtil den 1683 afløstes af Kristian den Femtes danske lov, der var gældende for hele riget. For en del forseelser havde man faste bødetakster, men tit blev overtræderen ”aftinget efter formue” (hvad han formåede at udrede). Var synderen ude af stand til at betale den ham idømte bøde, måtte han ”lide på kroppen” for sin forseelse.

Sager mod lovovertrædere blev forfulgt og pådømt ved de pågældendes hjemting (herredsting), hvorfra dommen (især i alvorlige tilfælde, hvor der var tale om dødsstraf) kunne gå til landstinget ”til prøve og skærpelse”.

Når de her fremførte sager alle er fra Mors, er det af systematiske grunde. Morsingboer var ikke værre end andre folk, og tilsvarende sager kan lige så vel fremdrages fra Thy, Han herred og alle andre egne i landet.

*

Gårdmanden Mikkell Christensen i Frydsbrønd betalte den 4. juni 1611 en bøde på 10 daler. Han havde været i slagsmål med gårdmand Josef Staffensens karl Anders Jensen, samme sted, og rykket øret af ham. Karlen, som mistede øret, slap med 1 daler. Da han var parthaver i slagsmålet, fandt man ham ikke sagesløs, men dels var han jo straffet hårdt nok, og dels var han ikke i stand til at give mere.

I sine velmagtsdage havde Dueholm Kloster i sin umiddelbare nærhed 4 gode gårde, som hver gav 1 tønne smør i landgilde til klostret. Det var de 3 gårde i Frydsbrønd (Ljørslev sogn), som klostret 1471 ved mageskifte med kronen tilbyttede sig for 6 gårde i Dråby, og som i slutningen af 1600-tallet blev samlet til en stor gård, samt Rolstrup (Nykøbing Landdistrikt), der blev tilskødet klostret 1407 af Ebbe Strangesens enke, fru Elne af Jølby (Dueholm Diplomatarium, side 107 og 124).

Ved år 1600 var de 3 gårde i Frydsbrønd beboet af de 3 fæstere: Mikkell Christensen, Niels Staffensen (hvis søn Staffen Nielsen 1636 overtog fæstet, som han endnu havde 1664), og Josef Staffensen (hvis hustru Anna Sørensdatter 1632 overlod den ene halvdel og 1642 den anden halvdel af gården til sønnen Christen Josefsen, ”født i Frydsbrønd”, der endnu 1664 havde gården i fæste.

Gården Rolstrup havde 2 fæstere. Den ene halvdel var 1614 fæstet af Jep (Jacob) Jensen, hvis søn Bolle Jacobsen efterfulgte ham og havde fæstet 1664. Den anden blev 1711 fæstet af Mikkell Jensen, der havde 3 sønner, alle ”født i Rolstrup”, af hvilke Jens Mikkelsen og Peder Mikkelsen 1656 overtog fæstet efter faderen, mens den tredje søn Christen Mikkelsen 1652 overtog Mikkell Christensens gård i Frydsbrønd. (Dueholms lensregnskab). Disse 3 brødre var stadig fæstere 1664.

*

Tyveri straffedes særlig strengt. Tyven fik nogle fingre afhugget. I værre tilfælde blev han henrettet.

”Er bekostet på en fange ved navn Las Hyllede, som blev indsat her på Lund i 2 uger og blev rettet her i Lunde birk, fordi han var svarlig berygtet, så at tjenerne her i birket intet kunne have i fred for ham, så og til dem, som vågede over ham i fornævnte 2 uger, 3 daler. - Givet mestermanden, som rettede ham, for en lænke, 1 mark”.

Selv om egnens folk frygtede Las Hyllede, undså man sig ikke for at aftage hans varer. Sådant hæleri kunne blive kostbar: ”Aftinget Jens Jensen i Øster Assels for en tyv ved navn Las Hyllede, han var udi handel med, 20 daler og 10 td. havre”. For samme forseelse bødede Lars Christensen med 5 daler, Søren Skreder med 2 td. havre og Niels Eskesen med 2 td. havre, alle af Øster Assels (Lunds lensregnskab 1604-05).

Da det tit var umuligt for bønderne at skaffe penge, var det almindeligt, at man lod dem betale bøder med korn. Mikkell Skomager i Vils gav 1614 2 td. havre ”for en stork, han skød ulovlig i Nykøbing”.

*

Datidens bønder opførte sig på mange måder som børn. Blev de uenige, førte skænderi let til, at de gik løs på hinanden med hvad der var nærmest ved hånden. I lensregnskabernes lister over bøder (sagefald) vrimler det med bordag (slagsmål). Sådanne sammenstød endte undertiden med drab. Tit reddede drabsmanden sig ved flugt. Han blev da dømt fredløs, hans bo blev vurderet, og halvdelen deraf tilfaldt kongen. I Bisgaard i Lødderup vurderedes den 20. marts 1615 fæsteren Christen Pedersens boslod. Han havde ”dræbt og ihjelslagen Las Skreder i Lødderup”. (Dueholm lensregnskab 1614-15, bilag nr. 2). Hans hustru beholdt gården, der 1664 var beboet af hans 2 sønner, Peder og Niels Christensen. De var ”født i Lødderup Bisgaard” og fik 1641 gården overladt af deres moder Maren Madsdatter. (Dueholm Klosters lensregnskab 1641-42, stedsmål).

Når en mand var dømt fredløs, udsatte man sig for straf ved at give ham husly eller yde ham nogen som helst form for hjælp. Lensmanden på Dueholm, Jørgen Krag, lader 1640 forespørge i kancelliet, hvorledes han skal forholde sig. Han beretter, at der i hans len findes 3 personer, Christen Thomsen, Peder Thomsen og deres søster Kirsten Thomasdatter i Sundby på Mors, som har huset og befriet

deres broder, Jens Thomsen, som har dræbt sin hustru. De har derved forhindret ridefogden i at bemægtige sig ham og er derfor dømt i øvrighedens minde. Kancelliets svar af 26. november 1640 lød: "Han skal aftinge med dem efter deres formue". (Kancelliets Brevbøger 1640-41, side 306). Fortsættelse følger i Dueholm Klosters lensregnskaber 1640-41: "Peder Thomsen i Sundby aftinget, formedelst han imod loven havde huset fredløs mand, nemlig Jens Thomsen, desligest formedelst han har været overhørig, hvorfor han er tildømt at lide og stande til rette, givet efter hans yderste formue 30 rigsdaler. Christen Thomsen i Sundby aftinget i lige måde, formedelst han fornævnte Jens Thomsen befriet haver, da han er eftersøgt at pågribes, desligest fordi han imod loven har huset ham, hvorfor han blev tildømt at lide og være i øvrigheds minde - er benådiget - og efter yderste formue aftinget 45 rigsdaler". Søsteren er formodentlig sluppet for bøde, fordi hun ikke havde noget at betale med.

De 3 søskende var fra den gård i Sundby, der i matrikel 1688 er nr. 1. - Den var 1614 beboet af deres forældre, Thomas Jensen og Maren Thyresdatter, og dens landgilde til Dueholm Kloster var 8 td. byg, 4 td. havre, 1 pd. smør, 1 svin, 1 fødenød, 1 gås, 2 høns, 1 læs lyng, 6 snese ål. 1630 nævnes i gården som fæster Thomas Jensens hustru Maren Thyresdatter. Hun overlod 1631 sønnen Christen den ene halvpart af gården og 1632 sønnen Peder den anden halvpart. Den 1. december 1656 fæstede Anders Pedersen, født i Gullerup, den halve gård, som salig Peder Thomsen fradøde, og i matrikel 1664 er fæsterne Christen Thomsen og Anders Pedersen, hartkorn 10-1-2-2. Gården blev 1688 udlagt som ryttergods, blev 1716 købt af byfoged Rasmus Jørgensen i Nykøbing, kom senere igen under Dueholm, i hvis jordebog for 1775 en Anders Pedersen er opført som fæster. Maren Thyresdatter er måske efterkommer af Thyrie Niels en, der 1486 pantsatte et stykke jord til Dueholm Kloster (Dueholms Diplomatarium, side 140).

*

For forsætligt drab måtte der efter loven bødes med liv for liv, men under visse omstændigheder kunne drab sones med en bøde (mandebød). Gårdmand Henning Lauritsen i Vester Assels slap 1640 med at bøde 5 rigsdaler for drab. Han forfulgte Christen Væver, der rømte for tyveri, op i Vester Assels kirketårn og skød ham der (Lund lensregnskaber 1639-40).

Der var mange, der tog flugten for at undslippe lovens arm. Peder Nielsen Skolemester i Øster Assels rømte 1635, da han var blevet far til et barn uden for ægteskab og derfor var idømt en bøde på 5 rigsdaler for lejermål. Men ridefogden fandt ud af, at skolemesteren havde 5 rigsdaler til gode hos Amdi Skreder, og dem måtte skrædderen så af med.

Det skete også, at en lovovertræder blev "landsforvist", hvilket i regelen betød, at vedkommende måtte forlade sognet eller herredet. 1635 blev boet vurderet og halvdelen tildømt kongen hos Thomas Jensen i Elsø, fordi "hans kvinde formedelst tyveris beskyldning efter forpligt har undvigt landet". (Dueholm Klosters lensregnskaber 1635-36).

Der var hårde straffe for sædelighedsforbrydelser. Den 24. oktober 1654 blev Mads Pedersen i Fredsø henrettet

for voldtægt (Dueholm lensregnskaber 1654-55), og den 31. juli 1656 blev en letfærdig kvinde "for sin misgerning kagstrøgen". (Dueholm lensregnskaber 1656-57). Det var mestermanden fra Harre i Salling, der foretog afstraffelsen. Senere fik Mors sin egen skarpretter, der boede i Fredsø og fungerede indtil 1683, da mester Jakob Niemann i Thisted blev ansat som skarpretter for Thy, Mors og Vester Han herred (det nuværende Thisted amt).

Når det i Wibergs præstehistorie anføres (bind 2, side 10), at præsten Christen Bentsen på Jegindø døde 1628, må dette være forkert, for den 20. september 1639 aftingede man med Else Villadsdatter 6 rigsdaler for lejermål med hr. Christen Bendtzen, forrige sognepræst på Jegindø (Lunds lensregnskaber 1639-40).

Til de her nævnte sager kunne føjes en lang række sager om trolddom og ketteri, hvorved adskillige mennesker mistede livet for bøddelens hånd eller på bålet, men da disse sager så ofte har været genstand for indgående behandling, skal vi her forbigå dem.

*

Når en person var sat under mistanke, var bønderne tit alt for villige til ved deres vidnesudsagn "at skubbe til den hældende vogn", men det hændte også, at de endrægtigt gik i brechen for den mistænkte. Torsdag den 22. oktober 1618 fremlagde Mads Simonsen i Ejstrup, fuldmægtig for lensmanden på Dueholm, på Lund birketing en landstingsstævning, hvorefter samtlige mænd og kvinder i Vester Assels sogn (deres navne opregnes) blev spurgt, om det ikke var dem vitterligt, at Søren Jensens datter i Kjeldgård ved navn Maren Sørensdatter for nogen tid siden havde født et barn og myrdet det, og "om hun ikke på de tider skulle have haft melck udi sine Pater". Og da wond (vidnede) fornævnte mænd og kvinder hver særdeles med oprakte fingre og højeste Helligaands ed, at de aldrig haver hørt eller fornummet, at Maren Sørensdatter haver fanget nogen børn, men at de ikke vidste hende andet at beskyldte end ærligt og godt i alle måder". (Tingsvidne ved Lund Birketing, liggende ved Dueholm Klosters lensregnskaber 1641-42).

*

Tredje pinsedag 1688 var Christen Pedersen fra Dalgård i Lødderup, hans hustru Anne Christensdatter og hans stedsøn Christen Nielsen til bryllup hos Søren Nielsen i Lødderup, hvis datter blev gift. Blandt gæsterne var også Peder Christensen og Christen Christensen, sønner af afdøde Christen Mikkelsen i Lødderup og efterlevende hustru Mette Svenningsdatter. Ud på aftenen søgte de to brødre at komme i klammeri med Christen Dalgård, og da han trak sig tilbage fra dem, slog de hans stedsøn i ansigtet, så han blødte fra næse og mund. Da Chr. Dalgård bebrejdede dem dette, slap han kun for deres overfald, fordi værten Søren Nielsen lagde sig imellem. Omkring midnat forlod de to brødre stedet, og en timestid efter gik også de tre fra Dalgård. Nogen tid efter kom Chr. Dalgårds hustru til Søren Niensens vindue og bad ham stå op og gå med hende, da hendes mand lå på marken og var slået fordærvet. Søren fik fat i et par naboer, og de skyndte sig af sted. På en ager til Mads Pedersens øde gård i Lødderup lå Chr. Dalgård og klagede sig. Han sagde, at

Mette Svenningsdatters sønner havde slået ham fordærvet, og at han ikke havde længe igen, hvorfor han bad dem hente præsten, hvilket Søren Nielsen straks gjorde.

Dagen efter, som var den 6. juni, blev Chr. Dalgård synet af Povl Thomsen i Bassihave (Solbjerg sogn) og delefoged Søren Jensen i Tøving samt et par mænd fra Lødderup. De fandt ham ”ganske saaret, slagen og ilde medhandlet”. Der var hul i højre side af hans hoved, hans højre øje var blå og blodig og ”hans ansigt ganske resen og ophovnet”. På hans højre arm var der 3 blå og blodige steder, ligeledes en plet på venstre arm, og hans ene tommelfinger var skåret med en kniv. Hans hat var skåret i 6 stykker, og ved hans side lå en stor blodig sten.

Den 6. august stævnedes amtsforvalter Jens Hansens fuldmægtig Peder Thomsen de to voldsmænd, de skadelidte og samtlige Lødderup bymænd med hustruer og folk ”deres sandhed at vidne”. Efter vidnernes udsagn påstod Peder Thomsen, at voldsmændene burde hver efter lovens 6. bogs 9. kapitel, 24. artikel betale deres trede fyrretyve lod sølv for faderen og sønnen enhver især og derforuden enhver af dem betale for hver blodig og blå slag samt for ”Haargreb¹), Jordskuf²) og Trælbaarenhed³)« efter loven.

I nævnte 24. artikel af ”Danske Lov” hedder det: ”Hvo som overfalder sagesløs Mand på Torvevej, Torv eller Gade bøder trede fyrretyve Lod Sølv”. I samme kapitels artikel 8 og 9: ”For Stavshug og Steenshug og Beenshug og Nævehug og Haargreb og Jordskuf bødes trede sex Lod Sølv. Vorder mand trælbaaren⁴), saa at hand ikke

kand bære sig selv af det Stæd, men maa agis eller bæres derfra, da bødis derfor half Mandebod, trede ni Lod Sølv”.

Jens Rasmussen i Sejerslev, delefoged over Højris gods (hvortil de to voldsmænd hørte), mødte på justitsråd Klingenbergers vegne, og ved dreven lovtrækkeri lykkedes det ham at mildne dommen, der lød:

1. Da Chr. Dalgård før overgrebet var i klammeri og uenighed med de to brødre inde i huset, kan han ikke anses for at være sagesløs overfalden. Tilmed er overfaldet ikke sket på de steder, som loven nævner, hvorfor brødrene frikendes for bøder efter 24. artikel.

2. Angående hug og slag tildømmes de begge til kongen at betale som følger: for et hul i hovedet 3 lod sølv, for hans højre øje, som var blå 6 lod sølv, et sår på hans tommelfinger 3 lod sølv, for 3 blodige slag på hans højre arm 18 lod sølv.

3. Jordskuf og haargreb kan efter vidnernes udsagn ikke bevises at være begået, hvorfor de også frikendes herfor.

4. Da Chr. Dalgård kort tid efter overfaldet gik frisk og rask, kan de heller ikke dømmes for trælbaarenhed.

Er så tilsammen 30 lod sølv, som de dømmes til at betale inden 15 dage. (Dueholm-Ørum-Vestervig amters jordebogsregnskab 1690-91, bilag litr. E).

Man lægger mærke til, at Chr. Dalgård intet fik for tort, svie og smerte. Derimod sørgede man, som altid, for, at kongen fik sin del.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1967, side 421-429).

¹ haargreb, ældre dansk: hargrip, af at gribe (ruske) en i håret. At ”trække efter håret” forekommer flere steder i Holbergs komedier. Det må have været almindeligt i den tids slagsmål at gribe modstanderen i håret.

² jordskuf, ældre dansk: iorthæskuf, beslægtet med oldnordisk: skyfa, at skubbe en omkuld eller kaste, slå ham til jorden.

³ trælbaaren, skamslået, så man ikke kan klare sig ved egen hjælp.

⁴ Som note 3.